

KARAÇAY-BALKARCA

Emine YILMAZ*

Özet: Karaçay-Balkarlar Kuzay Kafkasya'daki Türkçe konuşan halklardır. Karaçay-Balkarların yazı dili, Kıpçak grubuna dahil olan Karaçay-Balkarcadır. Bu makalenin amacı Karaçay-Balkarcanın sesbilgisi, biçimbilgisi ve söz varlığını tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Balkarca, sesbilgisi, biçimbilgisi, söz varlığı.

Summary: The Karachais and Balkars are Turkic-speaking peoples of the Northern Caucasus. The national languages of Karachais and Balkars are Karachai-Balkar. It belongs to the Kipchak group. The aim of this article is to introduce Karachai-Balkar phonology, morphology and vocabulary.

Keywords: Karachai-Balkar, phonology, morphology, vocabulary.

1. KARAÇAY-BALKARLAR

Onbirinci yüzyılda Kıpçakların Kafkasya'ya gelmelerinden sonra bir Kıpçak halkı olarak biçimlenen Karaçay-Balkarların Kıpçak dönemi öncesi durumları çok iyi bilinmiyor. Dillerindeki Bulgarca öğeler nedeniyle, Hun Devleti'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan Kafkasya (Kuban) Bulgarlarının Kıpçaklaşmış torunları oldukları kabul ediliyor.

Kıpçak döneminden sonra Altın-Ordu, Kırım Hanlığı ve Osmanlı egemenliklerinde yaşamış olan Karaçay-Balkarlar, yüzyıllarca süren ilişkileri sonucu Gürcü, Oset, Alan, Çerkes gibi Kafkas halklarının da yoğun etkisi altında kalmışlardır. Bugün bile kendilerini Alan olarak adlandırmaktadırlar. Onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar bir tür Şamanizm inancına sahip olan Karaçay-Balkarlar, onsekizinci yüzyılın sonunda Tatar ve Nogayların, özellikle de Çerkes mollaların etkisiyle müslüman oldular.

Kafkasların en yüksek noktası olan Elbrus dağının doğu eteklerindeki Bashan, Çegem, Holam-Bızıngı ve Çerek vadilerine yerleşmiş olan bu halkın adının ilk ögesi, ilk Karaçay beyinin adı olan Karça (Karaça) ile birleştiriliyor. Rus kaynaklarında *Karaçai*, 1582'de Osmanlı kaynaklarında *Karaçay* olarak geçiyor. *Balkar* adını da *Bulgar* adı ile birleştiren görüşler vardır.

1828'de Rus egemenliğine girmiş olan Karaçay-Balkarlar, 1922'de iki ayrı özerk bölge içinde yer aldılar. Karaçaylar, Çerkeslerle birleştirilerek Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi oluşturuldu. 1926'da da Karaçay Özerk Bölgesi hâline getirildi. Bashan-Çegem-Çerek vadilerinde oturanlar da Balkar adıyla birleştirilerek Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi oluşturuldu.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin başkenti Çerkessk, nüfusu ise 1979 sayımına göre 367.111'dir. Bu nüfusun 109.196'sı Karaçay'dır. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi dışında yaşayanlarla birlikte, toplam Karaçay sayısı 131.074'tür.

Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi'nin başkenti Nal'çik, nüfusu ise 1979 sayımına göre 59.710'dur. Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşayanlarla birlikte, toplam Balkar sayısı 66.334'tür.

Hayvancılık, dokumacılık, kürkçülük ve demircilik başlıca geçim kaynaklarını oluşturur.

2. KARAÇAY-BALKARCA

Kumukça ve Nogayca ile birlikte Kıpçak dil grubunun güney kolunu oluşturan Karaçay-Balkarca, Tatarca ve Batı Karayimcesine de çok yakındır. Kıpçakçanın, Genel Türkçe y- sesine karşılık c- bulunduran grubu içinde yer alır. Kafkas ve İran dilleri etkisiyle söz varlığı diğer Türk dillerinden biraz farklıdır (bkz. **Söz Varlığı**).

İlk Karaçayca kitap 1916'da Arap harfleriyle yayımlanmıştır. 1924'e değin Arap alfabesi, 1924-36 yılları arasında Lâtin alfabesi kullanılmıştır. 1936'da, bugün de kullanılmakta olan Kril kökenli alfabeye geçilmiştir.

Karaçay-Balkar yazı dilinin iki büyük ağzı vardır: Karaçay-Bashan-Çegem ağzı ve Çerek ağzı. Kaynaklarda Holam-Bızıngı ağzından da söz edilmekle birlikte, bu ağız Çerek ağzından pek farklı değildir. Karaçay-Bashan-Çegem ve Çerek ağızları arasındaki farklar, ilgili bölümlerde verilmiştir. Yazı dili Karaçay-Bashan-Çegem ağzına dayanır.

Bu yazıda ortak biçimler *Krç.Blk.* kısaltmasıyla, farklı olan biçimler de *Krç.Bas.Çeg.* ve *Çer.* kısaltmalarıyla verilmiştir.

3. KAYNAKÇA

- AKİNER, S. (1983) "Karachais", "Balkars", *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London, Boston, Melbourne and Henley: 202-208, 226-230.
- BASKAKOV, N.A. (1976) *Грамматика карачаево-балкарского языка*, Nal'çik.
- ÇAĞATAY, S. (1951) "Karaçay'ca Birkaç Metin", *DTCF Dergisi*, IX, 3: 277-300.
- FİLONENKO, V.İ. (1974) "Балкарский язык и его диалекты", *RO*, 37, Warszawa: 29-45.
- GOLDEN, P. B. (1992) *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, *Turcologica* 9: 391, Wiesbaden.
- НАВІÇEV, M.A. (1966) "Қарацаево-балкарский язык", *Языки народов СССР, Тюркские языки*, Moskva: 213-233.

- .....(1989) "Краткий грамматический очерк карачаево-балкарского языка", *Карачаево-балкарско-русский словарь*, Moskva: 806-831.
- PRITSAK, O. (1959) "Das Karatschaische und Balkarische", *PhTF I*, Wiesbaden: 340-368.
- ..... (1958) "Die ursprünglichen türkischen Vokallängen im Balkarischen", *Jean Dery Armağanı*, Ankara: TDK 173: 204-207.
- PRÖHLE, W. (1909) "Karatschajisches Wörterverzeichnis", *KSz* 10, Budapest: 83-150.
- .....(1909) "Karatschajische Studien" (I. Karatschajische Laut-und Formenlehre 215-235; II. Karatschajische Texte 235-304), *KSz*, 10.
- ..... (1914-1916) "Balkarische Studien I" (I. Laut-und Formenlehre, *KSz*, 15, 1914-15: 165-196; II. Wörterverzeichnis 196-270), "Balkarische Studien II", *KSz*, 16, 1915-16: 104-243.
- SCHMIDT, G. (1933) "Über die kaukasischen Lehnwörter des Karatschajischen", *MSFOu*, 67: 465-471.
- TAVKUL, U. (1989) "Karaçay-Malkar Dilinin Diyalektleri", *TKA*: : 167-172.
- .....(1991) "Karaçay-Malkarların Kökeni Üzerine Düşünceler", *TDA*: 131-144.
- .....(1994) "Başhüyükten Derlenen Karaçayca Sözcükler", *TDAYB 1989*, Ankara: 193-254.
- TENİŞEV, E. R., H.İ. SUYUNÇEV (1989) *Карачаево-балкарско-русский словарь*, Moskva.

4. ALFABE ve YAZIÇEVİRİMİ

А а а	К к к	Ф ф ф
Б б б	Къ къ къ	Х х х
В в в	Л л л	Ц ц ц
Г г г	М м м	Ч ч ч
Гъ гъ гъ	Н н н	Ш ш ш
Д д д	Нъ нъ нъ	Щ щ щ
Дж дж с	О о о	Ъ ъ ъ
Е е ә, уә	П п п	Ы ы ы
Ё ё ө	Р р р	Ь ь ь
Ж ж ж	С с с	Э э ә-
З з з	Т т т	Ю ю ү, уу
И и и	У у у	Я я уа
Й й у	Ў ў w	

r harfi Türkçe sözcüklerde yalnız ön ünlülerle, ödünc sözcüklerde hem ön, hem

de art ünlülerle kullanılır. Türkçe sözcüklerde söz başında bulunmaz. *κ* harfi de aynı biçimde, Türkçe sözcüklerde yalnız ön ünlülerle, ödünç sözcüklerde hem ön, hem de art ünlülerle kullanılır. *e* harfi ünsüzlerden sonra *e*, ünlülerden sonra *ye*-değerindedir. Söz başında yalnız ödünç sözcüklerde bulunur ve *e* değerindedir. Türkçe sözcüklerde söz başındaki *e*- sesini göstermek için *ə* harfi kullanılır. *ɣ* harfi ünsüzlerden sonra *ü*, ünlülerden sonra *yu*- değerindedir.

5. SESBİLGİSİ

5.1. ÜNLÜLER

5.1.1. Eski Türkçe *a* ünlüsü yazı dilinde korunmuştur: ET *adaḳ* “ayak” > Krç.Blk. *ayak*, ET *yaḳı* “yeni” > Krç.Blk. *caḳı*, ET *bıcaḳ* = Krç.Bas.Çeg. *bıcaḳ*. Farklı birkaç gelişme de görülür: ET *taṣ* “dış” > Krç.Blk. *tıṣ*, ET *amı* “şimdi” > Krç.Blk. *andı*.

b 'li ses öbekleri içinde: ET *ab* “av” > Krç.Blk. *uw*, ET *tabar* “mal, eşya” > Krç.Blk. *tuwar*, ET **abuç* “avuç” > Krç.Bas.Çeg. *uwuç*.

g, *ğ* 'li ses öbekleri içindeki *a* ünlüsü için bkz. **5.2.4.**

Çerek ağzında *y*'den önceki *a* ünlüsü *i* olur: ET *tayaḳ* “destek, dayanak” = Krç.Bas.Çeg. *tayaḳ*, > Çer. *tiyaḳ*, ET *yadaḳ* “yaya” > Krç.Bas.Çeg. *cayaw*, Çer. *ziyaw*, ET *yaḳaḳ* “yanak” > Krç.Bas.Çeg. *cayaḳ* “çene”, Blk. *ziyaḳ*.

Çerek ağzında Ana Türkçe **ā* ünlüsünün de izlerine rastlanıyor: **āḳ* “beyaz” = Çer. *āḳ*, **āt* “ad” = Çer. *āt*, **āz* “az” = Çer. *āz*, **sān* “sayı” = Çer. *sān*.

5.1.2. Yazı dilinde *ä*, *e* ayrımı yoktur. Eski Türkçe *ä*, *e* sesleri kök hecede genellikle *ä* sesi ile karşılanır: ET *ät* “et” = Krç.Blk. *ät*, ET *çäriḳ* “asker” > Krç.Bas.Çeg. *çäriw*, ET *eki* “iki” > Krç.Blk. *äki*, ET *eṣid-* “işitmek” > Krç.Blk. *äṣit-*, ET *el* “ülke, yurt” > Krç.Blk. *äl* ~ *yäl* “köy”. Kök hecede *ä*, *e* > *i* değişimi de yaygındır: ET *ädär* “eyer” > Krç.Blk. *iyä*, ET *ädgü* “iyi” > Krç.Blk. *igi*, ET *bädük* “büyük” > Krç.Blk. *miyik*, ET *keyik* “yabani” > Krç.Blk. *kiyik*.

b 'li ses öbekleri içinde: ET *äb* “ev” > Krç.Blk. *üy*, ET *säb-* “sevmek” > Krç.Blk. *süy-*, ET *çäbir-* “çevirmek” > Krç.Bas.Çeg. *çüyür-*, ET **täbä* “deve” > Krç.Blk. *tüyä*.

g 'li ses öbekleri içindeki *ä*, *e* ünlüleri için bkz. **5.2.4.**

Yazı dilinde, ilk hece dışındaki *ä* korunmuştur. Ancak Çerek ağzında dudak çekimi nedeniyle *ä* ünlüsünün dudaksıllaştığı örnekler de vardır: ET *özgä* “başka” = Krç.Bas.Çeg. *özgä* > Çer. *özgö*, ET *öl-gän* “ölen” = Krç.Bas.Çeg. *öl-gän*, > Çer. *öl-gön*, ET *äb-dä* “evde” > Krç.Bas.Çeg. *üy-dä*, > Çer. *üy-dö*.

5.1.3. Eski ve Orta Türkçe *ı* ünlüsü her durumda çoğunlukla korunmuştur: ET *yılan* “yılan” > Krç.Bas.Çeg. *cılan*, Çer. *zılan*, ET *yıl* “yıl” > Krç.Bas.Çeg. *cıl*, Çer. *zıl*, ET *bıcaḳ* “bıçak” = Krç.Bas.Çeg. *bıcaḳ*, Çer. *bitsaḳ*.

ı ünlüsünün öndamaksıllaşması Çerek ağzında daha yaygın olmakla birlikte yazı

dilinde de görülür: ET *it* “it” > Krç.Blk. *it*, ET *til* “dil” > Krç.Blk. *til*, OT *çıbin* “sinek” > Krç.Bas.Çeg. *çipin*, ET *bıṅ* “bin” > Krç.Blk. *miṅ*.

Yazı dilinde *bıla* “ile, birlikte” sözcüğünde *ı* ünlüsü düşmüştür: *bla*.

*ṛ ünlüsü Çerek ağzında bir sözcükte korunmuştur: *ṛ “it” > Çer. *ṛ*.

5.1.4. Eski Türkçe *i* ünlüsü çoğunlukla korunmuştur: ET *tirig* “diri” > Krç.Blk. *tiri*, ET *isig* “sıcak” > Krç.Blk. *issi*, ET *kidiz* “keçe” > Krç.Blk. *kiyiz*.

Dudak uyumu nedeniyle *i>ü* değişimi de görülür: ET *böri* “kurt” > Krç.Blk. *börü*, ET *tilkü* > Krç.Blk. *tülkü*.

Çerek ağzında iki örnekte Ana Türkçe *ī ünlüsü korunmuştur: *bīz “biz, çivi” = Çer. *bīz*, *īy “ış” = Çer. *īy*.

5.1.5. Eski Türkçe *o* ünlüsü yazı dilinde çoğunlukla korunmuş, az sayıda örnekte *u* olmuştur: ET *soṅra* “sonra” > Krç.Blk. *sora*, ET *on* “on” = Krç.Blk. *on*, ET *olur* “oturmak” > Krç.Blk. *oltur*-, ET *bol* = Krç.Blk. *bol*-, ET *koṅ* “koyun” > Krç.Blk. *koṅ* fakat; ET *odḡan* “uyanmak” > Krç.Blk. *uyan*-, ET *boz* “bozmak” > Krç.Blk. *buz*-, ET *bürüz* “boynuz” > Krç.Blk. *müyüz*.

Ana Türkçe *ō ünlüsü Çerek ağzında iki örnekte korunmuştur: *ōt “ateş” = Çer. *ōt*, *yōl “yol” = Çer. *yōl*.

5.1.6. Eski Türkçe *ö* ünlüsü *g*’li ses öbekleri içinde bulunduğu durumlar dışında korunmuştur: ET *köz* “göz” = Krç.Blk. *köz*, ET *köl* “göl” = Krç.Blk. *köl*, ET *ös* “büyümek” = Krç.Blk. *ös* -.

g’li ses öbekleri içindeki *ö* ünlüsü için bkz. **5.2.4.**

5.1.7. Eski Türkçe *u* ünlüsü yazı dilinde korunmuştur: ET *burun* “burun” = Krç.Blk. *burun*, ET *uluḡ* “ulu” > Krç.Blk. *ullu*, ET *uçuz* “ucuz” > Krç.Blk. *ucuz*, ET *ur* “vurmak” = Krç.Blk. *ur* -.

Çerek ağzında dağınık bir *u>ı* değişimi görülür: *bunda* “bunda” > Çer. *munda*.

Ana Türkçe *ū ünlüsü Çerek ağzında bir sözcükte korunmuştur: *ūn “un” = Çer. *ūn*.

5.1.8. Eski Türkçe *ü* ünlüsü çoğunlukla korunmuştur: ET *kümüş* “gümüş” = Krç.Blk. *kümüş*, ET *kündüz* “gündüz” = Krç.Blk. *kündüz*, ET *üç* “üç” = Krç.Bas.Çeg. *üç*, Çer. *üts*.

Dudak uyumu nedeniyle *ü* ünlüsünün düzleştiği örnekler de vardır: ET *bälgü* “iz, nişan” > Krç.Blk. *bälgü*, ET *bärü* “beri” > Krç.Blk. *bäri*, ET *äçkü* “keçi” > Krç.Bas.Çeg. *äçki*, ET *üzäṅü* “üzengi” > Krç.Blk. *özäṅi*.

5.2. ÜNSÜZLER

Karaçay-Balkarca ünsüzlerin belirleyici özelliği *p*, *ç*, *t*, *k*, *ğ* seslerinin bir soluk sesi olmalarıdır. Ancak yazı dilinde bu özellik belirtilmediği için, bu yazıda da gösterilmemiştir.

5.2.1. Eski Türkçe *b*- sesi çoğunlukla korunmuştur. Ancak *m*-'ye değiştiği örnekler de az değildir. *b* = *b*-: ET *bol*- “olmak”= Krç.Blk. *bol*- , ET *bar*- “varmak” = Krç.Blk. *bar*-, ET *bar* “var”= Krç.Blk. *bar*, ET *ber*- “vermek”= Krç.Blk. *bär*-, ET *biş*- “pişmek” > Krç.Blk. *biş*-. *b* > *m*-: ET *baқа* “kurbağa” > Krç.Blk. *maқа* , ET *bädük* “büyük” > Krç.Blk. *miyik*, ET *bän* “ben”> Krç.Blk. *män*, ET *biḡ*- “binmek” > Krç.Blk. *miḡ*-, ET **beñi* “beyin”> Krç.Bas.Çeg. *myı*, Çer. *miyis*, ET *biḡ* “bin”> Krç.Blk. *miḡ*, ET *bunda* “bunda” > Krç.Blk. *munda*, ET *bıdıķ* “bıyık”> Krç.Blk. *myıķ*, ET **büñüz* “boynuz”> Krç.Blk. *müyüz*.

Eski Türkçe *-b*-, *-b* sesleri art ünlülerle *-w*-, *-w*, ön ünlülerle *-y*-, *-y* seslerine değişmiştir: ET *ab* “av” > Krç.Blk. *uw*, ET *tabar* “mal, eşya” > Krç.Blk. *tuwar*, ET **abuç* “avuç”> Krç.Bas.Çeg. *uwuç*, ET *kubanç* “kivanç” > Krç.Bas.Çeg. *kuwanç*, ET **ubaķ* “ufak”> Krç.Blk. *uwaķ*, ET *äb* “ev” > Krç.Blk. *üy*, ET *säb*- “sevmek” > Krç.Blk. *süy*-, ET *çäbir*- “çevirmek” > Krç.Bas.Çeg. *çüyür*-, ET **täbä* “deve” > Krç.Blk. *tüyä*.

Hece sonunda *b* > $\emptyset$: ET *yubķa* “ince” > (*yuvķa) > Krç.Bas.Çeg. *cuķa*.

5.2.2. Eski Türkçe *ç*-, *-ç*-, *-ç* sesleri Karaçay-Bashan-Çegem ağzında ve yazı dilinde korunmuş, Çerek ağzında sızılışarak *ts*'ye değişmiştir: ET *saç* “saç”> Krç.Bas.Çeg. *çaç*, Çer. *tsats*, ET *kökerçgün* “güvercin” > Krç.Bas.Çeg. *kögürçün*, Çer. *kögürtsün*, ET *bıçaķ* “bıçak” = Krç.Bas.Çeg. *bıçaķ*, > Çer. *bısaķ*, ET *üç* “üç” = Krç.Bas.Çeg. *üç*, > Çer. *üts*, ET *çäçäk* “çiçek”= Krç.Bas.Çeg. *çäçäk*, > Çer. *tsätsäk*, ET *iç* “iç”= Krç.Bas.Çeg. *iç*, > Çer. *its*.

-ç- sesi Karaçay-Bashan-Çegem ağzında ve yazı dilinde ötümsüzlüğünü her durumda korur: ET *aç*- “açmak” > Krç.Bas.Çeg. *aç*-, *açarğa* (master), **kēçä* “gece”> Krç.Bas.Çeg. *käçä* vb.

d, *l*, *ç* seslerinden önce *ç* > *ş* değişimi varsa da yazıda gösterilmez: *küçlü* “güçlü” > *küşlü*, *çaçdır*- “saçtırmak” > *çaşdır*-, *ağaççık* “ağaççık” > *ağaşçık*.

5.2.3. Eski Türkçe *-d*-, *-d* sesleri *-y*-, *-y* seslerine değişmiştir: ET *adaķ* “ayak” > Krç.Blk. *ayaķ*, ET *adğır* “aygır” > Krç.Blk. *ayğır*, ET *kadğu* “kaygı” > Krç.Blk. *kağı*, ET *kadıḡ* “kayın ağacı”> Krç.Blk. *kağın*, ET *kadın* “kayın”> Krç.Blk. *kağın*, ET *kodan* “tavşan” > Krç.Blk. *koğan*, ET *td*- “engellemek”> Krç.Blk. *tıy*-, ET *tod*- “doymak”> Krç.Blk. *toy*-, ET *käd*- “giymek”> Krç.Blk. *kiy*-, ET *yadağ* “yaya”> Krç.Bas.Çeg. *cayaw*, ET *bodu*- “boyamak”> Krç.Blk. *boya*-, ET *kidiz* “keçe” > Krç.Blk. *kiyiz*.

Eski Türkçe *-d*- sesi *edgü* “iyi” > Krç.Blk. *igi* örneğinde düşmüş, *-d* sesi de *eşid*- “işitmek” > Krç.Blk. *äşit*- örneğinde ötümsüzleşmiştir.

5.2.4. Eski Türkçe *ğ*, *g* seslerinin Karaçay-Balkarcadaki gösterimi çok çeşitlidir ve her zaman tutarlı değildir. Tek heceli sözcüklerin sonunda *-ğ* > *-w*: ET *bağ* “bağ, ip” > Krç.Blk. *baw* , ET *tağ* “dağ” > Krç.Blk. *taw*, ET *yağ* “yağ” > Krç.Bas.Çeg. *caw*, ET *tuğ*- “doğmak” > Krç.Blk. *tuw*-, ET *boğ*- “boğmak” > Krç.Blk. *buw*-, ET *koğ*- “kovmak” > Krç.Blk. *kuw*-.

ı ünlüsü ile kurulmuş tek heceli sözcüklerin sonunda ve birden çok heceli

sözcüklerde, iç seste, *ı* sesini izlediği durumlarda *ğ* > *y*: ET *yığ-* “yığmak” > Krç.Bas.Çeg. *cıy-*, ET *yığın* “yığın” > Krç.Bas.Çeg. *cıyın*, ET *sıgır* “sığır” > Krç.Blk. *sıyr*.

Çok heceli sözcüklerin sonunda ve hece sonunda *ğ* > $\emptyset$: ET *sarığ* “sarı” > Krç.Blk. *sarı*, ET *yılığ* “ılık” > Krç.Bas.Çeg. *cılı*, ET *uluğ* “ulu” > Krç.Blk. *ullu*, ET *açığ* “acı” > Krç.Bas.Çeg. *acı*, ET *toruğ* “doru” > Krç.Blk. *toru*, ET *yarlığ* “yoksul” > Krç.Bas.Çeg. *carlı*, ET *kıduğ* “kuyu” > Krç.Blk. *hıyu*, ET *katığ* “katı” > Krç.Bas.Çeg. *katı*, ET *toğru* “doğru” > Krç.Blk. *toru*, ET *oğrı* “hırsız” > Krç.Blk. *uru*, ET *oğlan* “oğlan” > Krç.Blk. *ulan*, ET *yığla-* “ağlamak” > Krç.Bas.Çeg. *cıla-*, ET *buğday* “buğday” > Krç.Blk. *buday*. Birkaç örnekte *-ğ* > *-w*: ET *yadağ* “yaya” > Krç.Bas.Çeg. *cayaw*, ET *bodağ* “boya” > Krç.Blk. *boyaw*, ET *azığ* “azı dişi” > Krç.Blk. *azaw*.

Bir örnekte dudak ünsüzünden önce *-ğ-* > *-η-*: ET *yağmur* > Krç.Bas.Çeg. *cañur*.

Hece başında *-ğ-* sesi korunmuştur: ET *adğır* “aygır” > Krç.Blk. *ayğır*; ET *kadğu* “kaygı” > Krç.Blk. *kayğı*. İstisnaları da vardır: ET *bulğa-* “karıştırmak” > Krç.Blk. *bula-*, ET *yalğan* “yalan” > Krç.Blk. *calan*, ET *yalğa-* “yalamak” > Krç.Bas.Çeg. *cala-*.

Söz içinde, ötümsüz ünsüzden sonra *-k-* üzerinden *-h-* olmuştur: ET *ıçğın-* “kaybetmek; yok edilmek” (> **ıçkın-*) > Krç.Bas.Çeg. *ıçhın-*, ET *sıçğan* “sıçan” (> **sıçkan*) > Krç.Bas.Çeg. *çıçhan*.

Ünlülerle oluşturduğu öbekler içinde: *agı* > *awu*: ET *ağız* “ağız” > Krç.Blk. *awuz*, ET *bağrsak* “merhametli” > Krç.Blk. *bawursak*.

agü > *uw*: ET *buzagü* “buzacı” > Krç.Blk. *büzow*, ET *agü* “zehir” > Krç.Blk. *uw*, ET *yağuk* “yakın” > Krç.Bas.Çeg. *cuwuk*.

oğa > *uwa*: ET *boğaz* “boğaz” > Krç.Blk. *buwaz*.

oğu > *uwu*, *u*: ET *soğuk* “soğuk” > Krç.Blk. *suwuk*, ET *oğul* “oğul” > Krç.Blk. *ul*.

ığa = *aga*: ET *ığaç* “ağaç” = Krç.Bas.Çeg. *agaç*.

g sesi tek heceli sözcüklerin sonunda ve çok heceli sözcüklerde iç seste, hece sonunda *y*'ye değişmiştir: ET *täg-* “değmek” > Krç.Blk. *tiy-*, ET *äg-* “eğmek” > Krç.Blk. *iy-*, ET *tög-* “dövmek; inceltmek” > Krç.Blk. *tüy-*, ET *bäg* “bey” > Krç.Blk. *biy*, ET *tüg-* “bağlamak” > Krç.Blk. *tüy-*, ET *çig* “çiğ” > Krç.Blk. *çiy*, ET **tügmä* “dügüm” > Krç.Blk. *tüymä* “dügme”, OT *ignä* “iğne” > Krç.Blk. *iynä*, fakat ET *ögrän-* “öğrenmek” > Krç.Blk. *ürän-*.

Çok heceli sözcüklerin sonundaki *-g* sesi düşmüştür: ET *isig* “sıcak” > Krç.Blk. *issi*, ET *tirig* “diri” > Krç.Blk. *tiri*, ET *türlüg* “türlü” > Krç.Blk. *türlü*, fakat ET *çäriğ* “asker” > Krç.Bas.Çeg. *çäriw*.

Ünlülerle oluşturduğu ses öbekleri içinde: *-ägü* > *-äw*: ET *küdäğü* “güveyi” > Krç.Blk. *küyäw*, ET *biräğü* “tek, bir başına” > Krç.Blk. *biräw*, ET *ekäğü* “ikisi

birlikte” > Krç.Blk. *äkaw*.

-*ägü*- > -*üyü*- ~ -*ü*-: ET *tägül* “değil” > Krç.Blk. *tüyül* ~ *tül*.

ägi > *iyi*, *ıy*, *i*: ET *ägir*- “eğirmek” > Krç.Blk. *iyir*-, ET *yegirmi* “yirmi” > Krç.Bas.Çeg. *cıyırma*, ET *ägin-baş* > Krç.Blk. *in-baş* ~ *im-baş*, ET *tägirmän* “değirmen” > Krç.Blk. *tirmän*.

ögü > *üyü*: ET *ögür* “sürü” > Krç.Blk. *üyür*.

ügü > *üyü*: ET *ügün* “dügüm” > Krç.Blk. *tüyüm*: *tüyüm-çäk*.

ügä = *ügä*: ET *yügän* “dizgin” > Krç.Bas.Çeg. *cügän*.

5.2.5. Eski Türkçe *k*- sesi, sızıcılaştığı bir kaç örnek dışında korunmuştur: ET *katıg* “katı” > Krç.Blk. *katı*, ET *karıgı* “karanlık” > Krç.Blk. *karıgı*, ET *kırk* “kırk” = Krç.Blk. *kırk*. ET *k*- > Krç.Blk. *h*-. Bu değişimin yazı diline yansıdığı sözcükler şunlardır: ET *konşı* “komşu” > Krç.Blk. *honşu*, ET *qudug* “kuyu” > Krç.Blk. *huyu*.

-*k*- ünsüzü ünlüler arası durumda ötümlüleşmiş, ünsüz yanı durumunda ve söz sonunda korunmuştur: ET *ak*- “akmak” > Krç.Blk. *ak*- fakat *ağarğa* (matar), ET *adağ* “ayak” > Krç.Blk. *ayağ* fakat *ayağı*, ET *toğuz* “dokuz” > Krç.Blk. *toğuz*, ET *sakız* “sakız” > Krç.Blk. *sağız*, ET *sakla*- “korumak, beklemek” = Krç.Blk. *sakla*-, ET *tak*- “takmak” > Krç.Bas.Çeg. *tak-ğırç* “askı”.

-*k*- sesinin ünsüz yanı durumunda sızıcılaştığı örnekler de vardır: OT *kaşğa* “atın alındaki beyaz leke” > (*kaşka* >) Krç.Blk. *kaşha*, ET *aç*- “açmak” > Krç.Bas.Çeg. *aç-hıç* “anahtar”, Çer. *atshts*.

5.2.6. Eski Türkçe *k*- ünsüzü, ünlüler arasında ötümlüleşmiş, diğer durumlarda korunmuştur: ET *säkiz* “sekiz” > Krç.Blk. *sägiz*, ET *eki* “iki” > Krç.Blk. *igi*, ET *kökär*- “mavileşmek” > Krç.Blk. *kögär*-, ET *keçä* “gece” > Krç.Blk. *käçä*, ET *küdagü* “güvey” > Krç.Blk. *küyew*, ET *eşik* “kapı” > Krç.Blk. *äşik*, ET *çäçäk* “çiçek” > Krç.Bas.Çeg. *çäçäk* “çiçek hastalığı”, Çer. *tsätsäk*.

5.2.7. Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *n* sesi Karaçay-Balkarca da *y*'ye değişmiştir: ET **beñi* “beyin” > Krç.Bas.Çeg. *mıy*, Çer. *miyis*, ET *büñüz* “boynuz” > Krç.Blk. *müyüz*, ET *kon* “koyun” > Krç.Blk. *koy*, ET *kön*- “yakmak” > Krç.Blk. *küy*-.

5.2.8. Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *η* sesi çoğunlukla korunmuştur: ET *toηuz* “domuz” = Krç.Blk. *toηuz*, ET *siηir* “sinir” = Krç.Blk. *siηir*, ET *süηü* “süngü” = Krç.Blk. *süηü*, ET *täηiz* “deniz” = Krç.Blk. *täηiz*, ET *yaηı* “yeni” > Krç.Bas.Çeg. *caηı*, ET *yaηıl*- “yanılmak” > Krç.Bas.Çeg. *caηıl*-, ET *yeηil* “hafif” > Krç.Bas.Çeg. *cäηil*, ET *täη* “denk” = Krç.Blk. *täη*.

ET, OT -*η*-, -*η* > Krç.Blk. -*y*-, -*y* : ET *täηri* “tanrı; gök” > Krç.Blk. *täyri* ay., ET *süηök* “kemik” > Krç.Blk. *süyäk*, OT *yaηak* “yanak” > Krç.Bas.Çeg. *cayak*.

Bir örnekte -*η* > -*n*: ET *yuη* “yün” > Krç.Bas.Çeg. *cün*.

ET-*ŋ*- > Krç.Blk.ø: ET *soŋra* “sonra” > Krç.Blk. *sora*.

ET -*öŋü*- > Krç.Blk. -*ö*-: ET *köŋül* “gönül” > Krç.Blk. *köl*.

5.2.9. Eski ve Orta Türkçe -*p*-, -*p* sesleri Karaçay-Balkar-Çegem ağızında ve yazı dilinde, ünsüz komşuluğunda korunduğu birkaç örnek dışında -*b*-, -*b* , Çerek ağızında ise -*f*-, -*f* seslerine değişmişlerdir: OT *kirpik* “kirpik” > Krç.Bas.Çeg. *kirpik*, Çer. *kirfik*, ET *köprüg* “köprü” (<*köpür*-) > Krç.Bas.Çeg. *köpür*, Çer. *köfür*, ET *kapçuk* “keten torba” > Krç.Bas.Çeg. *kapçık* “torba”.

ET *sipir*- “süpürmek” > Krç.Bas.Çeg. *sibir*-, ET *täprä*- “depemek” > Krç.Bas.Çeg. *täbrä*-, OT *topık* “topuk” > Krç.Bas.Çeg. *tobuk*, ET *tüp* “dip” > Krç.Bas.Çeg. *tüb*, ET *yap*- “örtmek” > Krç.Bas.Çeg. *cab*-, ET *kēp* “biçim, kalıp” > Krç.Bas.Çeg. *kāb*, ET *köp* “çok” > Krç.Bas.Çeg. *kōb*, Çer. *kōf*, ET *tap*- “bulmak” > Krç.Bas.Çeg. *tab*-, ET *al-ı-p* “alıp” > Krç.Bas.Çeg. *al-ı-b*, Çer. *al-ı-f*.

5.2.10. Eski Türkçe *s* sesi her durumda çoğunlukla korunmuştur: ET *sarıg* “sarı” > Krç.Blk. *sarı*, ET *sämiz* “semiz” = Krç.Blk. *sämiz*, ET *san* “sayı” = Krç.Blk. *san*, OT *sağ* “uyanık” = Krç.Blk. *sağ*, OT *üst* “üst” > Krç., Blk. *üs*, ET *ös*- “büyüme” = Krç.Blk. *ös*-.

Gerileyici benzeşme sonucu *s- ç-* > *ç- ç-*: ET *saç* “saç” > Krç.Bas.Çeg. *çaç*. ET *sıçğan* “sıçan” > Krç.Bas.Çeg. *çıçkan*, ET *sanç*- “saplamak, batırmak” > Krç.Bas.Çeg. *çanç*-.

-*ş* 'den önce bulunduğu durumda *s- >t-*: ET *sış* “şiş” > Krç.Blk. *tış*, OT *säş*- “çözmek” > Krç.Blk. *tüş*-.

İç seste ikizleşebilir: ET *isig* “sıcak” > Krç.Blk. *issi*.

5.2.11. Eski Türkçe *t* sesi her durumda (ünlüler arasında da) korunmuştur: ET *tış* = Krç.Blk. *tış*, ET *tämir* = Krç.Blk. *tämir*, ET *bat*- = Krç.Blk. *bat*-, *bat-argā* (master), ET *katıg* “katı” > Krç.Bas.Çeg. *katı*, Çer. *katı*.

5.2.12. Eski Türkçe *y*- sesi Karaçay-Bashan-Çegem ağızında ve yazı dilinde *c*- 'ye, Çerek ağızında *z*- 'ye değişmiştir: ET *yol* “yol” > Krç.Bas.Çeg. *col*, Çer. *zöl*, ET *yıg*- “yığmak” > Krç.Bas.Çeg. *cıy*-, Çer. *zıy*-, ET *yaş* “yeşil, taze” > Krç.Bas.Çeg. *caş*, Çer. *zaş*, ET *yılan* “yılan” > Krç.Bas.Çeg. *cılan*, Çer. *zılan*.

a sesinden önceki *y*- sesi her iki ağızda da düşebilir: ET *yaman* “kötü” > Krç.Blk. *aman*, OT *yağsı* “iyi” > Krç.Blk. *aşlı*.

y sesi söz içi ve söz sonunda korunmuştur: ET *keyik* “yabani hayvan” > Krç.Blk. *kiyik*, ET *ayaz* “ayaz” = Krç.Blk. *ayaz*, ET *ay* “ay” = Krç.Blk. *ay*, ET *ayıt* “söylemek” > Krç.Blk. *ayt*-.

6. YAPIBİLGİSİ

6.1. Ad Çekimi: Çokluk eki: Karaçay-Bashan-Çegem ağızında -*lAr*, Çerek ağızında -*lA* ; İlgi Eki: -*ni/ -ni*, -*nu/ -nü*, birinci ve ikinci kişi iyelik ekinden sonra -*/ -i*, -*u/ -ü* ; Gösterme Eki: İlgi eki gibi, ancak üçüncü kişi teklik ve çokluk iyelik

ekinden sonra *-n* ; Yönelme Eki: *-ğa/-gä* (ünlülerden ve *n, η* dışındaki ötümlü ünsüzlerden sonra), *-ha/-hä* (ötümsüz ünsüzlerden sonra), *-ηa/-ηä* (*n, η* ünsüzlerinden sonra), *-a/-ä* (birinci ve ikinci kişi iyelik eklerinden sonra)-*na/-nä* (üçüncü kişi iyelik ekinden sonra); Kalma Eki: *-da/-dä* (üçüncü kişi iyelik ekinden sonra adıl *n* 'si alıyor); Ayrılma Eki: *-dan/-dän* (üçüncü kişi iyelik ekinden sonra adıl *n* 'si alıyor); Araç Eki: *-tın/-tîn, -tun/-tün, -ın/-in, -un/-ün, nı/-ni, -nu/-nü*.

6.2. İyelik Ekleri: Teklik: 1. kişi *-(I)m*; 2. kişi *-(I)η*; 3. kişi *-(s)I*; Çokluk: 1. kişi *-(I)blz*; 2. kişi *-(I)ğlz/-(I)glz*; 3. kişi *-ları/-läri*.

6.3. Bildirme Ekleri: Teklik: 1. kişi *-mA* (Çerek ağzında *-mAn*); 2. kişi *-sA* (Çerek ağzında *-sAn*); 3. kişi *-dl* ; Çokluk: 1. kişi *-blz*; 2. kişi *-slz*; 3. kişi *-dlA*.

6.4. Kişi Adılları: Teklik: *män, sän, ol* ; Çokluk: *biz, siz, ala*. Dönüşlülük adılı *käs: käsım, käsîη, käsı, käsıbiz, käsıgız, käsläri*.

6.6. İlgeçler: *amaltın, säbäbli, kıllı, sartın, için* "nedeniyle", *sora* "sonra", *bia, katış* "birlikte, ile", *kıbık, capılı, matallı, sıfatlı, türsünlü, uşaş, halili, şäkälli* "gibi, benzer", *däri, kadar* "kadar", *sayın* "her", *ala, alda* "üzere, esnasında", *alğa, allın* "ileri, öne, önce", *arı* "öteye", *başha, özgä* "başka", *bäri* "beri", *burun* "önce", *cuwuk* "yanında", *kaçaw, karşı* "karşı".

6.7. Eylemler: Eylem adı olarak *-uw/ -üw/-w* (*tat-uw* "tatma") ve *-(ı)rgä/-(ı)rgä* (*käl-irge* "gelmek") biçimleri kullanılır.

Eylemlerde Zaman ve Kip: Eylem çekiminde, emir kipi dışında iki tip kişi eki kullanılır: **1.** Teklik: 1. kişi *-mA*; 2. kişi *-sA*; 3. kişi *-dl*; Çokluk: 1. kişi *-blz*; 2. kişi *-slz*; 3. kişi *-dlA*; **2.** Teklik: 1. kişi *-(I)m*; 2. kişi *-η*; 3. kişi *-dl* ; Çokluk: 1. kişi *-(I)k, -(I)k*; 2. kişi *-(I)ğlz/-(I)glz*; 3. kişi *-lA*.

Başlıca zaman ve kip ekleri şunlardır:

Şimdiki Zaman: Ünsüzle biten eylemlerden sonra *-A*, ünlüyle biten eylemlerden sonra *-y* ile yapılır ve birinci tip kişi eklerini alır;

Görünen Geçmiş Zaman: *-dl* eki ile yapılır. Ötümsüz biçimi yoktur. İkinci tip kişi eklerini alır;

Görünmeyen Geçmiş Zaman: *-ğan/ -gän, -ηan/-ηän, -han* ekleri ile yapılır. Birinci tip kişi eklerini alır;

Gelecek Zaman I: *-(A)r, -(I)r* ekleriyle yapılır. Birinci tip kişi eklerini alır;

Gelecek Zaman II: *-llk/ -llk, -nlk/ -nlk, -rlk/ -rlk* ekleriyle yapılır ve birinci tip kişi eklerini alır. Çerek ağzında bu ekin daha eski biçimi olan *-Ar-llk, -Ar-llk* kullanılmaktadır;

Buyruk Kipi: Teklik: 2. kişi eksiz, 3. kişi *-sIn*, Çokluk: 2. kişi *-(I)ğlz/-(I)glz*, 3. kişi *-sInA*.

Koşul Kipi: -sA eki ile yapılır. İkinci tip kişi eklerini alır.

7. SÖZ VARLIĞI

Karaçay-Balkarcada, yüzyıllar boyunca ilişki kurmuş oldukları pek çok halkın dilinden alınmış sözcükler bulunur. Komşu Türk yazı dillerinden yapmış olduğu ödünçlemeler bir yana bırakılırsa, yabancı olmayan ögeler içinde en ilgi çekici olanlar Bulgar döneminden kalmış olanlardır: *adağı* “küçük”, *mamu* “kurt”, *gäbän* “kuru ot yığını”, *kürüç* “dişbudak ağacı” vb.

Kafkas dillerinden: *avana* “gölge” (< Osetçe), *gida* “balta” (< Adıgece), *kaç* “haç” (< Ermenice), *ğaduw* “kendine fazla güvenen” (< Abhazca); Arapçadan: *adam* “insan”, *kitab* “kitap”; Farsçadan: *avaz* “ses”, *därt* “dert”; Moğolcadan: *mulda* “ense, yağır (at için)”, *nögär* “arkadaş”; Fin-Ugorcadan: *balata* “malt”, *göbäl* “zayıf”; Grekçeden: *manaħ* “keşiş”; Latince: *canta* “çanta”.

Rusçadan yapılmış ödünçlemeler Karaçay-Balkarcada büyük bir yer tutar. Özellikle devrimden sonra Rusça sözcüklerin sayısı hızla artmıştır: Eski Rusçadan: *baraza* “saban izi”, *ginaz* “prens”; Yeni Rusçadan: *teatr* “tiyatro”, *fonetika* “sesbilgisi”, *komitet* “komite” vb.

8. METİN (Aşağıdaki metin M. A. Habiçev'in **KAYNAKÇA**'da gösterilen makalesinden (1966: 232) alınmıştır).

Джарыкъ кюнню таякълары мийик таўланы теббелерин джарытадыла. Тебердини кенг ёзени энди кечеги джукъусундан уянды. Кюн тик таўладан болгъаннга нюр төгюб, ашыкъмай тигелейди. Эртденги хаўа былайда нарат терекледен акъгъан чайырны ийисин бурнунга урады. Теберди къобан къуўгъуннга чабханча шоркъа таўуш этиб, ёзенни энишге ташаяды. Джай болгъанлыкъга, эртденги суў аяз хар кимге джылы кийдиреди.

O. Хубийланы. Аманат

Сарыкъ күннү таяқлары мирик тавланы таббаларин жарытадыла. Табардини кан озани анди кацаги чукусундан уянды. Кун тик тавладан болганнга нур тогуь, ашыкмай тигалаьди. Ардengi хава билаьда нарат таракладан акган чайирни ийисин бурнуга уради. Табарди қобан куьгунга чабанча шорка тавуш этиб, озени анишге таваяди. Чай болганлыкга, ардengi суь аяз хар кимге цы кийдиради.

O. Hубийланы. Аманат

Parlak güneşin ışıkları dağların tepelerini aydınlatıyor. Teberdi'nin geniş vadisi geceki uykusundan uyandı. Güneş yüksek dağların tümüne ışık saçıp, acele etmeksizin iniyor. Sabah havası buradaki çam ağaçlarından akan reçinenin kokusunu yayıyor. Teberdi ırmağı bir çağlayan gibi çağlayarak suları hızla aşağıya götürüyor. İlk yaz geldiği zaman, sabahki ırmak serinliği herkesi sıcak şeyler giymeye zorluyor.

O. Hубийланы. Emanet